

Péntek Orsolya

A kulcs a könyvben

Zeruja Salev és a modern-archaikus próza kísérlete

Bár magyarul csak 2017-ben jelent meg Zeruja Salev *Szerelmes élet* című regénye Adler Judith fordításában, az eredeti mű 1997-es. Nemcsak Izraelben aratott sikert, de több mint húsz nyelvre lefordították, film is készült belőle, 2014-ben pedig megkapta a nem francia íróknak adományozott Femina-díjat (Prix Femina étranger), az egyik legrangosabb francia irodalmi elismerést. Ami a gyors és talán mulandó sikerrel ellentétben egyfajta visszavonhatatlan helyet jelent a nemzetközi irodalmi életben, hiszen Salev – vagy nemzetközi írásmóddal: Zeruya Shalev – mellett az 1985 óta adományozott Prix Femina Étranger kitüntetettjei közt olyan szerzők vannak, mint Ámosz Oz, a Nobel-díjas J. M. Coetzee, Torgny Lindgren, Joyce Carol Oates – és Szabó Magda.

Az író, aki tavaly ősszel járt Budapesten, a Margó fesztivál vendégeként, akkor a Könyvesblognak adott interjúbán azt mondta, regénye krízisregény. „A krízis lehetőséget ad, hogy befejezzük a hazudozást és sokkal tudatosabban cselekedjünk” – fogalmazta meg a könyv tételmondatát az interjúkészítő kérdésére. (Zeruja Salev: Néha azt gondolom, az iskolában kellene tanítani a szerelmet, *Könyvesblog*, 2018. január 10., az interjú szerzője Rostás Eni.)

A Libri Kiadónak köszönhetően végre magyarul is hozzáférhető regénynek azonban aligha csak ez az egy olvasata van: mint minden szöveg, ez a sodró lendületű, a belső monológból a szabad asszociációk lírai láncává váló, majd ismét nyugtalan prózaszöveggé alakuló regény is több értelmezési sítót kínál.

A története látszólag banális: Jáára, a húszas éveit végén járó egyetemi tanársegéd unalmas házasságban él Jonival, akihez eleve egy szerelmi csalódásból menekült, és akivel intim közönyben telnek a napjaik. Valójában nincs egymáshoz közük és nincs egymás számára mondanivalójuk: szimbólumértékű, hogy házasságuk alatt szerzett első közös tárgyuk egy fehér szemetesláda, amelynek színeire legfeljebb már csak emlékezni lehet a kosztéreg alatt, legszórakoztatóbb közös játékuk pedig,

hogy azt találgatják, a szomszédok közül aznap ki viszi ki a szemetet. Egymást Kispatkánynak és Kisvakondnak szólítják, erőfeszítést pedig egyikük sem tesz, hogy a maga teremtette önbörtönből a másik irányába kitörjön, mert nemhogy nem tudják, hogyan kell, de azt sem tudják, hogy ilyesmi lehetséges: ahhoz a generációhoz tartoznak, amelynek tagjai a neurozist a neveléssel kapták, a már önző és már neurotikus és gyenge szülőktől.

Amikor Jáára a szüleihez felugrik, és belebotlik apja Párizsból visszatérő barátjába, Áriéba, ő azt hiszi, élete szerelmével találkozott. Közben valójában a szerelem hiányával, a szerelem vágyával, a biztonságérzet hiányával és a biztonságérzet vágyával, a gyermektelenséggel és a gyerek utáni vágygá, az anyátlansággal és az apátlansággal és az anya és az apa utáni vágyával szembesült egy felálgoló, de beteljesülhetetlen érzelm tükrében.

A történet levegővétel nélkül ömlik elő a felelősségvállalásra képtelen nő tolmácsolásában, aki látszólag ötletszerűen hoz döntéseket arról, hogy apja barátjának lesz a szeretője, hogy elhagyja a férjét és hogy megkockáztatja, hogy kinevezése előtt kirúgják az egyetemről, csak mert éjjel-nappal a nála idősebb férfi után fut, aki kegyetlen, ostoba és aljas módon bánik vele. Hogy azután – banálishan és természetesen – mind házassága, mind a jóval idősebb szeretőjével való kapcsolata tönkremenjen, és ő ott maradjon egy könyvtárba zárva a Szentély lerombolásáról szóló könyvvel elbújva a polcok között.

A nevek és az állandó jelzők szimbolikája mintha karikatúrája, görbe tükre lenne a szerepeknek: a férj, Joni a legtöbbször „juhocskaként” jelenik meg jellegzetes göndör haja és ártatlan arca miatt, a szerető, Árié nevének jelentése oroszán, barátja, akivel egy alkalommal megosztóznak Jáára testén, szintén bibliai nevet visel, Saulnak hívják. Árié haladokló felesége, a francia és idegen Josephine, talán szintén nem véletlenül viseli egy császári hitves keresztnevét.

Az első értelmezési lehetőség a sorskönyvi: Berne-i értelemben Jáára olyan, a szülei által kreált mátrixban vergődik, amelyben nem képes feltárni

saját viselkedésében és döntéseiben az okok és okozatok hálóját, hiszen nincs információja. A néhol már-már hisztérikussá váló, szakadatlan, tagolás nélküli szövegből, akár egy elfulladva mesélő nő által elmondott történetből, derül ki, hogy Jáára anyjának egykor két férfi udvarolt: az apja és Árié Évén. A nő, mivel Áriének egy háborús sérülés miatt nem lehetett gyereke és mivel nem volt megfelelő a társadalmi háttere, Jáára apját választotta, Árié pedig megátkozta, hogy neki se legyen soha gyereke. Az átok félig fogott: Jáára megszületett és élve maradt, de öccse születése után meghalt, anyja pedig testileg, lelkileg tönkrement a gyász miatt. Árié olyan nőt vett feleségül, akit nem szeretett, miután elhagyta az országot.

Jáára tudta nélkül kerül anyja pótlékként az egykor az anyjába szerelmes férfi kezébe, aki egyszerre igyekszik újraélni az egykori érzelmet és bosszút állni az egykori nőn lánya által. Anyja szintén egykori magának tükrét látja a rá hasonlító lányban, és az élve maradt gyermeket a halott fiúval szemben, az átok és a múlt élő bizonyítékát.

Jáára talán maga sem tudja, hogy apát, szeretetet, szerelmet vagy biztonságot keres, vagy csak a múlt megfejtését; mániákussága és vaksága azonban érezhetően inkább a sorsszerűségből, mint a szerelemből táplálkozik. A kötet ebben az olvasatban egyértelműen sorskönyv, amelyben a szülők által írt életjátzmákban osztanak szerepet a gyermeknek.

A második értelmezési módként a társadalmi mátrix mint csapda és labirintus kínálkozik: Jáára olyan emberi kapcsolatokba, lehetőségekbe és szabályokba van zárva, amelyek törvényszerűen vezetnek a krízisig, mint minden olyan ember esetében, aki igyekszik önmaga valóságos körvonalát kitölteni, vagy legalábbis egyszer odaérni ideális önmagához.

Ehhez azonban törvényszerűen el kell hagynia apját, anyját, az általuk átadott traumákat, a kötelező, családi sérelmeket, el kell hagynia azt a férjet, aki nem való hozzá, és akivel legfeljebb csendes és zökkenőmentes, de hazug életet élhetne saját élet helyett, és a munkahelyén is el kell mennie a falig, hogy kiderüljön, akar-e egyáltalán egyetemi tanár lenni. Árié ennek az egésznek, noha Jáára azt hiszi, célja, valójában nem több, mint eszköze. A váratlan eszköz a saját maga kezében, amellyel sorsát a hamvasi értelemben felfordíthatja, eljuthat ahhoz a létfordulathoz, hogy a neki előre írt szerepekből kilépve – unalmas feleség egy unalmas házasságban, szülei neurózisának és gyászának őrzője stb. – igazi önmaga legyen. (A regény egyik jelenetében, amikor az időközben elhunyt Josephine-ért gyászt ül

a család, Árié húga a szemébe is vágja az őt irigylő Jáarának: sokat kell szenvedni, mire az ember azonos lesz önmagával.)

Harmadik értelmezési lehetőségként a beavatási, fejlődési archetípusos történet kínálkozik, amelyben az idősebb férfi testileg-lelkileg beavatja a fiatal nőt egy mocskos és aljas világba. Jáára ennek a „mesternek” köszönhetően a következőket tanulhatja meg: férfi és nő közt nem lehetséges a valódi intimitás, a szerelemnek csak az a formája izgalmas, amelyben több férfi és több nő egyesül testileg, a nő a férfi rabszolgája, kiszolgáltatottja érzelmi és testi értelemben is, a szeretetért és a szerelemért pedig meg kell szolgálni, a férfi ugyanakkor csak akkor adományozza azt, ha kedve tartja, míg a nő dolgoz a kérdés nélküli alávetettség. Jáára becsületére legyen mondva, amikor lehull a szeméről a köd, és felfogja a moral insanity tényét, van ereje kilépni. A moral insanity okai ugyan meghatározhatók Árié életében, a moral insanity ugyanakkor intelligens embernél nem okok, hanem döntés következménye, és az effajta döntésért bizony mindenki maga felelős. Árié Évén nem azért nem szeret, mert nem tud, hanem mert nem akar: szeretni felelősséggel és kényelmetlenséggel jár.

Az utolsó, a legbonyolultabb, de a legfontosabb értelmezési síknak azonban alighanem Jáára könyvében van a kulcsa: a regényben minden krízishelyzetben – bár végül is egy folyamatosan, közel 400 oldalon át ömlő krízisszöveg az egész – egy olyan könyvet szorongat, amelyet a tanszékvezetőjétől kapott kölcsön, és amely a Szentély lerombolásáról szól. Emellett a könyvben többször idézi fel különféle helyzetekben az ács történetét a Szentély lerombolásának végső okaként: amikor egy ács adósság fejében átengedi a feleségét másnak, nem hogy az asszonyt veszti el, de olyan helyzetbe kerül, hogy még szolgálnia is kell az új férjnek és volt feleségének, eközben pedig a könnyei hullanak a poharaikba, amelyeket ő ad át nekik szolgaként.

Mintha Jáára – akit a szerző vélhetően legalább részben magáról mintázott, hiszen ő is bibliatudományból szerzett egyetemi fokozatot, akárcsak hőse –, nemcsak Áriéhez, Jonihoz, apjához, anyjához, a világhoz való viszonyát próbálná körülhatárolni ebben az önmaga keresésben, amelyben a házasságtól és a testi függőséggé degradált szerelemtől is túl sokat vár – itt jegyezzük meg, hogy a szexjelenetek szókimondó naturalizmusa jól működik a szövegben és nem túl sok –, hanem a férfi-nő kapcsolaton kívül igyekezne definiálni a Szentélyhez való viszonyát is.

Szép a regény legvégén a megoldás, amelyet a meglepett professzornak elővezet: az ács nem a fe-

leségét és nem az igazságtalanságot siratja, ami vele történt. Hanem azért sír, mert megértette, mit követett el a feleségével szemben, akit zálogba adott, majd eladott.

Jáárá, mint ahogy oly sok nő, maga a zálogba adott asszony, az őt nem különösebben szerető apja által elárult kislány, az elárult nagylány, a mellette fekvő valódi nőt látni képtelen férj által elárult feleség, a testét kurtizán testeként használó szerető által elárult nő és lehetséges anya. A nő ugyanis legalább felerészben az, akinek a férfi látja, és az, amit a férfi tesz vele.

Amikor van elég bátorsága egyedül bezáratni magát éjjelre a könyvtárba a Szentély lerombolásáról szóló ritka könyvvel – miközben a könyvtárosnő azért siet zárni, mert esküvőre megy –, már nem a

férfival, hanem önálló egzisztenciaként a világgal, vagy ha úgy tetszik, Istennel áll szemben. Kint van a hazugságból és a neki mások által írt szerepekből. Salev nyitva hagyja a történetet, nem tudjuk meg, hogy az egyedül maradás felemelő pillanata után mi következik.

A zaklatott ritmus, a nem párbeszédeként, hanem a folyó szövegben elhangzó párbeszéd, a valóságos jelenetekkel összekeveredő álmok és bibliai szövegek, a hirtelen mintegy véletlenül kimondott felismerések nem teszik könnyen olvashatóvá ezt a prózaszöveget, amelynek szerzője azonban hiba nélkül végigmegegy a lélektani regény és az archetípustörténetek, a bibliai történet közti vékony sávon: egyszerre brutálisan naturalista és modern, ugyanakkor ősi könyv ez.

Szerk. az olvasóhoz... folytatása az 1. oldalról

Még szinte lehetetlen fölfogni a rengeteg vér, mocsok, vagy csak a hétköznapi küszködés ránk kövülő habarcsa mögül a szentség sugárzó jelenlétét és munkálkodását. Lehet, szükséges hozzá a diaszpóra távolsága, s nemkülönben legalább ezer (legyen félezer!) év kontinuus jelenléte, amely már képes gyakorlat-hagyományra szervezni és vele mítoszban-szentségben láttatni a megelőző kétezzer év rajongó vágját.

70 évből 30 – és erre plasztikus példa az ember élet – tetemesnek számít. Egy fél életet. Mégpedig azt a felelős felnőtté érés és az öregség kezdete közötti időt, ami Izraelt illeti, s tanú-folyóiratunk szempontjából pedig a csecsemő kortól a fiataliságtól történető búcsúzásig. Az 1988-ban indult *Múlt és Jövő* ennyit élt, lélegzett együtt, s nőtt fel az modern Izraellel, biztonságot nyújtó létezése törzsére rákúszó indaként. Ahogy elődje is ebben az álomban-szentségben fogant 1911-ben, hiszen Patai József folyóiratának minden lapja és betűje – a *soá* árnyékát még indulásakor nem érzékelve – a Ciónba visszatérés valóra váltását élesztette és sürgette.

Ahogy egy álom valóra váltása volt az 1911-ben induló folyóirat („kulturális erőter”) ügye, úgy a mi, a magyar rendszerváltás kora hajnalán indult *Múlt és Jövő*nknek pedig a megvalósulás állomásainak együttérző (lehet, nem objektív, de mi az objektív? élni, túlélni ez „objektív” vágy, igazság? cél?) követése képezte az ügyét. Párhuzamban az eszme-kibocsátó magyar zsidóság történetének végigkísérésével, amelynek egyik legnagyobb innovációja a cionizmus eszméjének kihordása volt. „Ha Kossuth és a magyarok megcsinálták, mi zsidók, miért ne?” – ez a magyar zsidóság – s velük a magyar nép – bázis-hozzájárulása a cionizmus, s végső soron Izrael megalapításához. A magyar történet, lehet, tragikusan kézenfekvő dialektika törvényei szerint úgy alakul, hogy amilyen ütemben Izrael erősödik és kilombosodik, a miénk úgy erőtlenedik, cse-nevészedik. (Lehet, ez ünneprontóan nem tartozik ide, de az érte érzett szorongás úgyis nyilvánvaló.)

Ebben a „történelmi” vagy inkább egzisztenciális keretben – mindkét *Múlt és Jövő* – a maga önlegitimáló ügyét a kultúra, a zsidó kultúrából izraelivé (héberre) fejlődő nagy ugrás (noha kétezzer éven keresztül változó intenzitású izzással fejlődő) mozzanata kimunkálásában és dokumentálásában látta. Míg Patai József folyóirata számottevő hozzájárulást toborzott a modern Izrael szellemi embereihez és munícióihoz – micsoda névsor: kezdve Avigdor Hameirivel, a modern héber irodalom –, sajnos nem a súlyának megfelelő (senki sem próféta...) – egyik megalapítójától Tisbi Illésig, vagy Raphael (György) Pataiig, aki először szerzett PhD-fokozatot az izraeli kultúra klasszikus Alma Mater-lélegeztető gépén, a jeruzsálemi Héber Egyetemen. A mi „kulturális erőterünk”, a soá és a Rákosi-Kádár-rendszer utáni „halott arcán növekvő szakáll” zsidósága bázisán, inkább Izrael példáját, kulturális mozgásait igyekezett Magyarországra plántálni, valamint a mai Izrael magyarországi gyökereit felmutatni. A maga természete szerint az efajta zsidóság szerkesztő személyében (és személyiségében) is megtestesült: a diákjai előtt egy leckével előtte járó – lehet, a körülményekből adódóan neofita habitusú –, önmaga kinevezte tanár törekvéseiben és gyakorlatában.

Ahogy a Patai József szellemi mozgalmá köré szerveződött „kulturális erőter” Budapestről (s előtte persze a Habsburg Birodalomból és a magyar vidékről) indult meghódítani Jeruzsá-

lemet, úgy a jelenlegi *Múlt és Jövő* induló- és fordulópontja Jeruzsálem volt – hogy majd Budapesten teljesebben ki. 1982 *bag namolád*-ján (a születés ünnepén, magyarul: karácsonykor) érkeztem ide, hogy egy Betlehembe vonzó csillagot követve, csöves-megváltó hajlamaimtól itt szabaduljak meg, és a zsidó azonosságban szülessek újjá. Ez a mai *Múlt és Jövő* keletkezéstörténete, vagy még inkább „csak”: a története. Mindjárt a kibuc–mosáv–jesiva szentháromság – ezt nyújtotta ebben az időben Izrael a csillagai iránymutatásait követő három királyoknak – végén (via jesiva) elvezetve a izraeli egzisztenciám origó pontjái: Ezra Fleischer (a középkori héber költészet temesvári születésű nagy tudósa) barátságáig és mentorságáig. („János, a Múlt és Jövő a világ legjobb zsidó folyóirata, nagy kár, szerencsétlenség, hogy csak magyarul olvasható, ezzel nincs mit csinálni. Az, hogy nem tudsz héberül, az viszont botrány, s ezen még lehet, és kell is változtatni. Szerzek neked egy ösztöndíjat, tessék sürgősen megtanulni héberül!” S 1996-ban utolsó beszélgetésünk, amikor tudta közelgő halálát: „Két dolgot hagyok magára, tekintse végrendeletnek: Ne bántsa olyan élesen a magyarokat a soában betöltött szerepükért, mert meg kell békélni. És tegyen még többet Avigdor Hameiréért – ő harcolta ki, hogy élete végén megkapja az Izrael-díjat – és ne csak Magyarországon, hanem itt, Izraelben is.”)

Ez volt a kiindulópont Michael Silberig – és az ő mesteréig, a szintén magyar Jakov Katzig –, újabb mentoromig, s majd a Héber Egyetemig, amely az én Alma Materemmé is vált, s a közel két évtizedes izraeli (bajban vagyok a pontos kifejezéssel) ittlétig, amelyet egy izraeli feleséggel is eltéphetlenné próbáltam tenni. Tanáiraim-barátaim, akik egyben a PhD-m első szakaszának a *vaad*hat (bíráló bizottságát) is alkották, Sidra De-Koven Ezrahi, Richard Cohen, Steven Aschheim mind itt vannak velünk e jubileumi számban – Ezra Mendelsohn kivéve, akinek jeruzsálemi sírjánál együtt mondunk kaddist. Nekik köszönhető, hogy a szerkesztő ma talán már két-három leckével előrerukkolt az Izraelből szétsugárzó tudásban, amely a tudás folyamatos felkeltéséhez – a kérdéshez – szükséges.

A harminc év alatt *Múlt és Jövő*nk a „magyar Izrael” nyomot hagyójává is igyekezett válni. S ahogy a nekrológjaink fájdalmas sora mutatja, akár a másik hazában, Magyarországon is – ezen, s csak ezen a területen nincs különbség a két féltekén –, nemzedékek sora, a soá tapasztalatát megélt, s oly eltérően feldolgozó szerző (barátunk, ügyünk pártfogója) hagyott el bennünket. Az ő egzisztenciális és szellemi életük feloldódott: visszavért – ama szentség vonzásában – a még most kavargó-szervülő izraeli egyetemességbe. (Mítoszba.)

És a miénk?

Hazugság lenne bármilyen biztos állítás, fogadkozás.

Annál több a kétely, szorongás, fájdalom horgad fel, előrenezve a magyar zsidóság következő évtizedére, amit – még szeretnénk – megélni, s itt megjeleníteni –, egy történet emlékebe szervülése folyamatát, amelynek históriás könyve lapjai az utolsó oldalakra érve becukodni látszanak.

De Izrael következő évtizede is sorsdöntő szakasz előtt áll a gyökeret eresztés lendületében. A három földrész, érdekszféra találkozásánál tancoló sziget törekeny határai mögött mind a három világ forrong, fölfalni igyekszik a másikat, s ezért Izrael létében látja és magyarázza éhe elverése legfőbb akadályát. Meddig lehet dacolni a világ átrendeződése fölkelte, apokaliptikus verseket megidéző csunamik hullámverésével? Akárcsak megismételhető lesz Judea ókori produkciója?

Az oly áhított s remélt 80. évfordulón *talán* számot adhatunk róla.